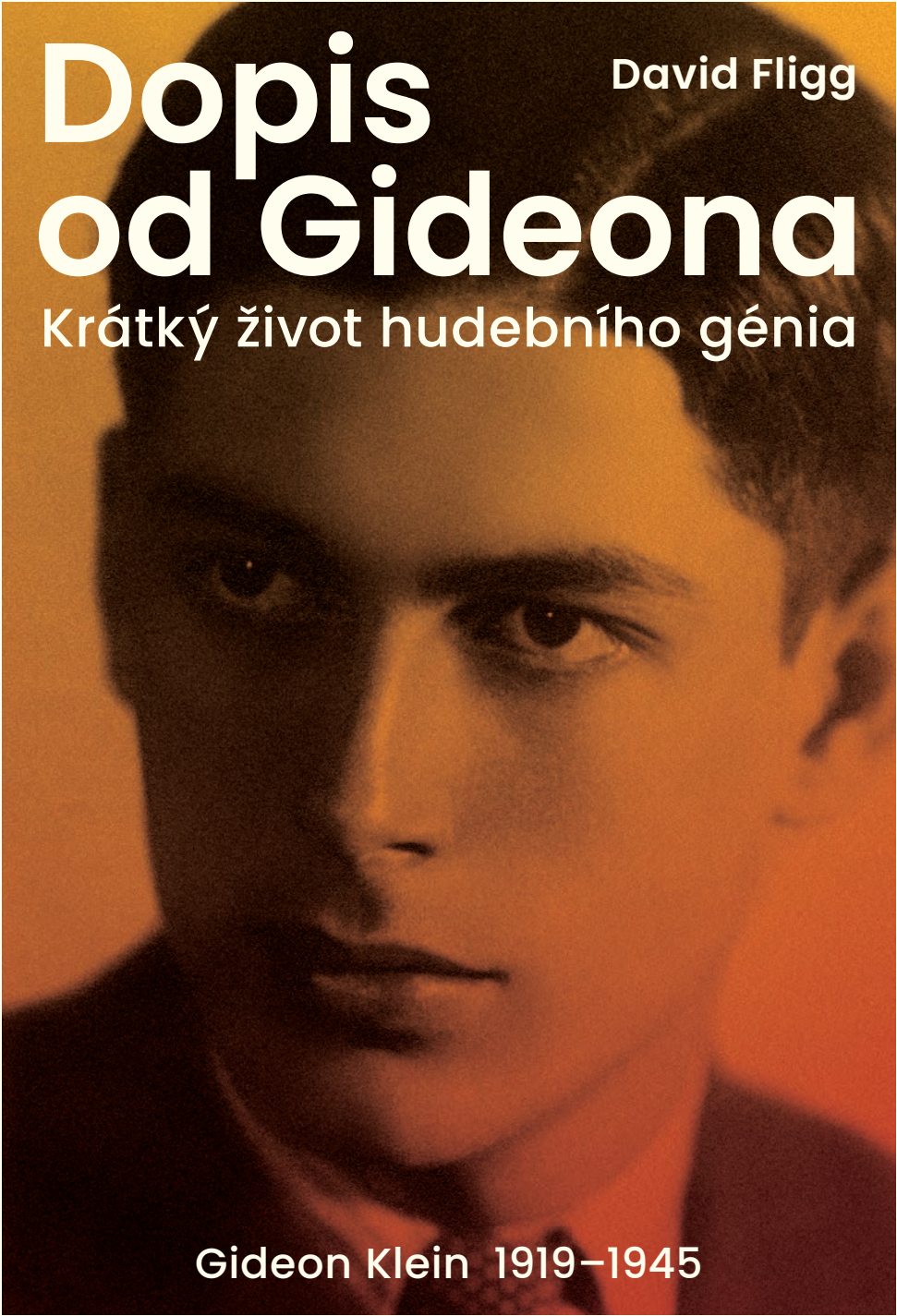

Dopis od Gideona

David Fligg

Krátký život hudebního génia

Gideon Klein 1919–1945

Družič!

Doufám, že obdržíte azbyrky zprávy ode mne;
přem na práci s mými přáteli, aniž bychom ušli
kvalitě o chléb. Vzpomínám si na vás a na k' dlu-
že jsem, že jste v dělní polovinu. Nezapomněte na
mne; poslete báličky, schůzky, uměly by měly
vůle vše co se děje a je k' p' dlu; mým to mne
mnohokrát. Nejsem s dráhy ani polovinu, liže
snažím se o zprávu. Co Luck a k' dlu? Doufám,
že na mne nezapomenete. Potřebuji peníze co
můj vydlážděný nejvyšší. Nejlepší chléb a vůle
co se děje. Budete zbloudit a nezapomenete na
mne! Bál bych přinést na adresu ~~ve~~ odevlatelovu
~~ve~~ co můj vydlážděný. Doufám, že vám je
lady potěší. Váš Václav

Marie Doláková

Prag VII. Arbeitergasse 38.

Dr. Bohman u. Lichner (Marie Doláková)

Adresse:

Simon Pastre

Lager Haldeck

Fürstengrube.

~~in Kanton~~
cibler Myslowitz 1
0/5 Deutschland

(9.A)

David Fligg

Dopis od Gideona

Krátký život hudebního génia
Gideon Klein 1919–1945

Nakladatelství P3K
Praha 2019

České vydání knihy je s hlubokou úctou a láskou věnováno zesnulým manželům Clemovi a Blemě Lorieovým. Zejména pan Clem Lorie se v Československu cítil jako doma a tuto zemi a lid miloval z celého srdce.

© David Fligg, 2019

© Nakladatelství P3K, 2019

ISBN 978-80-87343-93-7 (eKniha pdf)

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
ÚVOD	13
KAPITOLA PRVNÍ Přerov (1919–31)	15
Rodina	15
Dětství na Moravě	23
KAPITOLA DRUHÁ Praha (1931–41)	35
Školní léta	35
Pražská tvorba I	61
Itálie	72
Pražská tvorba II	82
Studentská léta	86
Do Prahy přichází válka	99
Pražská tvorba III	107
Hudba za okupace	110
Rodina a přátelé za okupace	117
Gideonovy poslední pražské skladby	124
KAPITOLA TŘETÍ Terezín (1941–44)	133
Zřizování ghetta	133
První kulturní aktivity a první klavír v Terezíně	139
Gideon a oddělení pro organizování volného času a péče o děti a mládež	148
Gideon: portrét terezínské osobnosti	157
Gideon: portrét terezínského klavíristy	166
Gideonova terezínská tvorba I	175
Gideonova terezínská tvorba II	183

Gideonův poslední rok v Terezíně	191
Gideonova poslední skladba	203
KAPITOLA ČTVRTÁ Osvětim a Fürstengrube (1944–45)	211
Z Terezína do Osvětimi	211
Gideonova poslední zima	217
Gideonův konec	222
KAPITOLA PÁTÁ Dopis	227
KAPITOLA ŠESTÁ Po válce	231
Epilog	236
Významná data a události související se životem Gideona Kleina	239
Chronologický seznam dochovaných dokončených a téměř dokončených původních skladeb, kompozic a textů	245
Bibliografie	247
Poznámky	255
Rejstřík	273
Poděkování	279
O autorovi	283

PŘEDMLUVA

Tato kniha je výsledkem mé odysey, mé dlouhé cesty za poznáním Gideona Kleina. V roce 2010 jsem prováděl výzkum v archivech Židovského muzea v Praze a v Památníku Terezín. Po několika dnech bádání v archivních materiálech patřících do Gideonovy pozůstalosti jsem dospěl k názoru, že stojí za to zjistit o tomto úžasném hudebníkovi mnohem víc, než o něm bylo až dosud napsáno.

Poslední den v pražských archivech jsem čekal na taxi na letišti. Když jsem si sbíral věci, přinesla mi archivářka Radana Rutová zažloutlý list papíru, rukou psaný dopis. Byl jsem tak zabraný do prohlížení rukopisů partitur, že jsem se na Gideonovu korespondenci nijak nesoustředil. „Tohle byste měl vidět,“ řekla Radana a než mi dala do ruky list papíru, podala mi bavlněné archivářské rukavice. Byl to dopis – Gideonův poslední dopis propašovaný z pracovního tábora ve Fürstengrube, jednoho z desítek táborů patřících k Osvětimi (Auschwitzu) v nacisty okupovaném Polsku.

Dopis je zoufalým voláním o pomoc a třikrát se v něm opakuje prosba: „Nezapomeňte na mě.“ Viděl jsem, jak ulicí U Staré školy přijíždí taxi, a pak jsem odjel. Onen dopis se ale stal podnětem pro vznik této knihy a pro léta strávená na cestě za poznáním Gideona Kleina.

Z části *Poděkování* je vidět, kolika lidem jsem vděčný za to, že se mnou po té cestě kráčeli. Mimořádně zavázán jsem zesnulému Peteru Ambrosovi, který mi umožnil přístup k mnoho hodin dlouhým nahrávkám rozhovoru s Gideonovou sestrou Lízou (Eliškou) Kleinovou z roku 1994. Tyto nahrávky tvořily základ jeho fantastické knihy *Leben von Blatt Gespielt: Eine dramatische Lebenspartitur* (Život hraný z listu: dramatická životní partitura) – studie Československa od 1. světové války vetkané do Lízina životního příběhu. Kdekoliv Lízu ve svém textu cituji nebo parafrázuji, vycházím z Peterových rozhovorů s ní, pečlivě přepsaných Hanou Trojanovou,

nebo z Lízina svědectví sepsaného pro Židovské muzeum v Praze, jež je nyní k dispozici na stránkách www.holocaust.cz. Podrobnosti o životě rodiny v Přerově v naprosté většině čerpají z těchto zdrojů, a proto na ně v poznámkách nejsou odkazy, neboť jsou velmi početné.

Rozhovory Petera Ambrose nejsou kromě citací v této knize veřejně dostupné. Existují kopie v soukromém vlastnictví, hodně se z nich objevuje tady a poprvé jsem je použil ve své prezentaci *Gideon Klein: Portrét skladatele*. Můj text také hojně čerpá z rozhovorů a korespondence mezi mnou a lidmi, kteří Gideona znali a pamatovali si na něj. Také se mi podařilo získat přístup k původním svědectvím o válečných zločinech archivovaných v Osvětimi-Březince, jež také nebyly vždy veřejně dostupné. Dalším neocenitelným zdrojem mi byla sbírka vzpomínek Gideonových přátel a známých *Setkání s Gideonem Kleinem (Encounters with Gideon Klein)*, která byla sestavena v angličtině v roce 1998 pro Lízu Gideonovým kamarádem z dětství, zesnulým Jiřím (Georgem) Hornerem. Jedna nebo dvě z těchto vzpomínek se objevují i jinde, jako například *Hold Gideonovi* od Karla Ančerla na prvním poválečném koncertě jeho hudby nebo v části knihy Hany Posseltové-Ledererové o Terezíně. Ostatní vzpomínky sepsané speciálně pro tuto sbírku, které mi doktor Horner laskavě věnoval, jsou také nepostradatelným zdrojem poznání.

Ve velké míře jsem čerpal ze dvou dokumentů od Hany Žantovské. Ve svých citacích vycházím z jejího dopisu Gideonově kamarádce Božence Wirthové z roku 1946 nebo z jejích vzpomínek v Hornerově sbírce. Jelikož z nich čerpám hodně, uvádím je v poznámce pouze v případech, když se v textu objeví poprvé. Totéž platí pro dva dopisy Líze od Gideonovy přítelkyně Irmy Semecké. Hana Žantovská ho zjevně zbožňovala, a ačkoliv mezi nimi nebyl milenecký vztah, byli, jak sama připouští, spřízněné duše. Kdysi jsem na eBay pátral po jedné těžko dostupné knize o Praze a s jistou dávkou štěstí jsem narazil na americké aukci na výtisk knihy Hany Žantovské *Boží údolí* s ručně psaným věnováním několika přátelům a s jejím vlastnoručním podpisem z roku 1967. Moje nabídka byla přijata a brzy poté, co kniha dorazila do Spojeného království, jsem ji vzal do Prahy a ukázal Michaelu Žantovskému, synovi Hany Žantovské, bývalému velvyslanci České republiky ve Spojeném království, Izraeli a Spojených státech. Poznal jména přátel své matky a byl překvapený, jak se kniha ocitla na druhé straně Atlantiku. Pro mě je důležité, že Hanina

kniha s jejím jménem vepsaným uvnitř je hmatatelným důkazem jejího propojení s Gideonem a že jsem knihu dovezl zpátky tam, kde byla napsána. Michael mi dal hezkou fotografii své maminky z doby, kdy se s Gideonem přátelila.

Hodně vděčíme zesnulému profesorovi Davidu Blochovi z univerzity v Tel Avivu, jenž byl průkopníkem ve studiu hudby a hudebníků v Terezíně. Blochových písemných zmínek o Gideonovi není mnoho, ale zato jsou neocenitelné. Velkým přínosem pro výzkum Gideonovy hudby je práce profesora Michaela Beckermana z Newyorské univerzity. Profesovy názory na Gideona jsou objevené a naprosto přesvědčivé. Převratná studie Milana Slavického z roku 1995 napsaná na žádost Lízy Kleinové, *Gideon Klein: torzo života a díla*, obsahuje úžasnou hudební analýzu, i když nezachycuje nejnovější výzkumy a poznatky. Naopak působná a poetická esej Robina Freemana *Gideon Klein, moravský skladatel* (*Gideon Klein, Moravian Composer*) představuje přes drobné nepřesnosti podstatu jeho hudby. I nadále Gideon slouží jako téma celé řady postgraduálních dizertačních prací, z nichž práce Nira Cohena z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě obsahuje vzácné postřehy o skladatelově díle. Řekl bych, že tyto dizertační práce jsou základním zdrojem pro plnější pochopení Gideonova stylu. Z dalších zdrojů zmiňuji v bibliografii Lubomíra Peduzziho a jeho *Gideon Klein und seine Monografie*, ačkoliv Michael Beckerman má ve svém pojednání *Klein the Janáčekian* (*Klein Janáčkovec*) k některým Peduzziho myšlenkám určité výhrady – já s nimi naprosto souhlasím, stejně jako s podobnými výhradami Nira Cohena.

Moje kniha čerpá najednou z celé řady zdrojů, které poprvé nabízejí podrobný přehled o Gideonově působení v Terezíně. Ve snaze uceleně popsat Gideonovo dětství v Přerově a jeho zapojení do pražského hudebního a uměleckého prostředí využívá dokumenty z archivované Gideonovy a Líziny pozůstalosti. Také podrobně popisuje okolnosti jeho tragické smrti, přičemž čerpá z původních poválečných svědectví o válečných zločinech, která jsou uložena v archivech v Osvětimi-Březince.

Tato kniha je především životopisná a neklade si za cíl pojednávat o historii českých Židů do roku 1945, ani o 2. světové válce a holocaustu. Pokud jde o tyto oblasti, je možné prostudovat celou řadu přínosných publikací a muzeálních webových stránek. Ohledně českého židovstva mohou čtenáře odkázat na sborník Livie Rothkirchenové *Osud Židů*

v Čechách a na Moravě v průběhu holokaustu (*Jews of Bohemia & Moravia: Facing the Holocaust*). Pro skvělý podrobný popis pražského kulturního života mezi oběma válkami, zapojení Židů do tohoto života a mnoho dalších zajímavostí lze doporučit dílo Petera Demetze *Praha černá a zlatá*. Můj popis pražské kavárenské společnosti je pouhou črtou ve srovnání s výše zmiňovanou knihou. Pokud jde o českou meziválečnou uměleckou avantgardu, je možné se zmínit o výzkumu Martina Čurdy, jenž se zabýval hudbou Gideonova kolegy a spoluvězně v Terezíně Pavla Haase, rozsah jeho poznatků je nad rámec mé knihy.

Většina Gideonových dokončených skladeb byla publikována a komerčně nahrána. Pro kompletní diskografii jeho hudby doporučuji obdivuhodnou webovou stránku Claude Torrese Mes musiques régénérées¹, kde lze najít mimo jiné téměř dvacet nahrávek *Smyčcového tria*, což potvrzuje oblibu tohoto díla.

Veškeré dění v Terezíně zahrnovalo neuvěřitelně široký komplex způsobů, jak nacisté zneužívali situace ke kolosálnímu, grotesknímu podvodu. Co do kulturních aktivit byl terezínský tábor unikátní a sehrál v holokaustu významnou roli. Má kniha nemá být souhrnným pojednáním o Terezíně, jejím cílem je popis začlenění Gideona do terezínského prostředí. Nezabývám se kontroverzními aspekty vedení Rady starších. Také se do podrobností nezabývám problematikou rozkolu mezi českými vězni a vězni z Německa, protože se bezprostředně netýká mého pojednání a může být dopodrobna prostudována jinde.

První vědeckou publikací o Terezíně je monumentální dílo přeživšího autora Hanse Günthera Adlera, *Terezín 1941–1945: tvář nuceného společenství*, vydané roku 1955 a revidované v roce 1960. Jedná se o skvělé literární dílo o koncentračních táborech, a to i přes jednostranný pohled autora na některé otázky. Dalším klasickým dílem o Terezíně je německy psaný sborník esejí *Theresienstadt* vydaný Walterem Hackerem v roce 1965. Autory těchto esejí jsou lidé, kteří byli v Terezíně vězněni, jejichž vzpomínky jsou ještě čerstvé a živé. Nejpodrobnějším popisem hudebních aktivit v Terezíně je kniha *Music in Terezín 1941–1945 (Hudba v Terezíně 1941–1945)* od Joži Karase, poprvé vydaná v roce 1981, jejíž přepracované vydání pochází z roku 2008. Kdokoliv se chce seriózně zabývat hudbou v terezínském ghettu, měl by začít přečtením tohoto svazku, ačkoliv informace o Gideonovi jsou v něm poměrně stručné. Nejlepším dokumentárním pořadem

o hudbě v Terezíně je nepochybně pořad BBC Simona Broughtona *The Music of Terezín* (Hudba v Terezíně) z roku 1993, který také obsahuje rozhovor s Lízou Kleinovou, v němž hovoří o svém bratrovi. Tento pořad není volně k dispozici, ale výňatky lze najít na YouTube. Literatury týkající se ostatních aspektů kulturního života v táboře je dostatek jak v češtině, tak v angličtině. *University over the Abyss* (Univerzita nad propastí) od Eleny Makarovové, Sergeje Makarova a Viktora Kupermana seřazuje chronologicky stovky přednášek od vězňů, zatímco monografie Lisy Peschelové *Performing Captivity, Performing Escape: Cabarets and Plays from the Terezin/Theresienstadt Ghetto* (Představujeme zajetí, představujeme únik: Kabarety a hry z Terezína) se zabývá divadlem v Terezíně. Existuje také celá řada autobiografií napsaných bývalými vězni, kteří se účastnili táborových aktivit.

Ghetto představuje pouze jeden, byť mimořádně významný, aspekt kulturního dění během holokaustu. Jak toto kataklyzma ovlivnilo další umění a jeho nositele, se lze dozvědět z dalších významných publikací, jako například od Shirli Gilberta, Michaela Haase, Michaela Katera, Erika Leviho, Rebecca Rovitové a Alvina Goldfarba, abych vyjmenoval alespoň pár. Bibliografie je obsáhlá, pokud jde o primární a sekundární zdroje, které používám, ale nelze na ni nahlížet jako na kompletní seznam literatury, mimo jiné i proto, že ohledně Terezína existují desítky dalších knih, které stojí za zmínku.

Co se týká terminologie a titulů, obvykle používám nejběžnější český název a originál uvádím v závorce, když jej používám poprvé. Z tohoto pravidla jsou samozřejmě výjimky, jedná-li se o běžně užívaný cizí titul, například skupinu francouzských skladatelů známou jako Les Six (v češtině Pařížská šestka). Pro označení míst používám současná jména (například Teplice místo Teplitz). U jmen osob dávám přednost českým verzím před německými (například Jindřich pro Gideonova otce namísto německého Heinrich, což je jméno, jehož se sám v mládí vzdal).² Také užívám jména podle toho, jak byly osoby známé, namísto skutečných jmen. Například o Líze se zřídka mluví jako o Elišce. Teta Regina byla vždycky Reginka, Rafael Schächter byl známý jako Rafi. Pokud jde o samotného Gideonova, dlouho a složitě jsem zvažoval, zda používat jeho první jméno i příjmení. Klein mi připadalo příliš strohé, a proto jsem se rozhodl užívat pouze jméno, aby byl jeho příběh osobnější.

Což mě přivádí k zamyšlení nad důsledky mého výzkumu. Zavedl mě k němu Gideonův poslední dopis a úplně mě změnil. Válečná spoušť obecně, holokaust především, navíc nejistá a temná léta československého komunismu způsobily, že se mnoho podrobností ztratilo navždy, a proto nadále zůstává ohledně Gideona a mnoha jemu podobných množství otázek: co, proč, jak. Ale na druhou stranu se neočekávaně objevují odpovědi a informace z překvapivých a dosud neznámých zdrojů. Například Thomas Bor mi z Austrálie poslal e-mail, ve kterém píše: „Myslím, že se zabýváte přítelem tety Franci, strýčkem Gideonem.“ Ukázalo se, že teta Franci byla Františka Edelsteinová, Gideonova dívka, která do něj byla beznadějně zamilovaná a hrozně tím trpěla. Bez Tomova přispění by tak v mé knize zůstala hluchá místa a hádanky, zatímco díky němu zapadl do mozaiky Gideonova života další kamínek. V tu chvíli si uvědomíte, že tito lidé nejsou jen postavami nebo oběťmi v historii, jsou to tety a strýčkové, milenci a kolegové, bratři a bratřanci. Tak jako my.

*David Fligg
Leeds, Spojené království
srpen 2019*

ÚVOD

Na březích řeky Bečvy se rozkládá město Přerov. S příchodem železnice v roce 1841 se brzy stal známým oblastním obchodním centrem s významným zemědělstvím, pivovarnictvím a strojírenstvím.

Vznik Československé republiky v roce 1918 přinesl pro 356 830³ československých Židů plnou rovnoprávnost a období od vzniku republiky do německé okupace v roce 1939 lze považovat za zlatý věk této komunity. Rychlá asimilace, nízká porodnost a emigrace však měly za následek pokles počtu Židů⁴.

Asi sto šedesát kilometrů odsud, blízko města Myslowice v jižní oblasti polského Slezska, se nachází uhelný důl Fürstengrube. Také tam žili Židé, ale na rozdíl od vzkvétající oblasti Přerova, Židé ve Fürstengrube v dolech pracovali jako otroci, byli to vězni a oběti Hitlerova takzvaného konečného řešení, tj. holokaustu. Právě tam byl nedlouho po svých 25. narozeninách (narodil se v roce 1919 v Přerově) zavražděn Gideon Klein. Z vroucně milovaného a výjimečně nadaného chlapce ve svém rodném městě, mimořádně talentovaného studenta v Praze stojícího na počátku slibné hudební kariéry, se stal vězeň ve třech koncentračních táborech. Následující statě nejsou jen Gideonovým příběhem, ale jsou též příběhem houževnaté a ctižádostivé rodiny, zmítané ve víru světových událostí, které se vymkly kontrole. Je to také příběh o židovských komunitách zničených jedním z nejzběsilejších vražedných režimů v historii a příběh o křehkosti života.

Žijeme ve světě falešných zpráv. Popírači holokaustu, ať už ignorantští rasističtí jedinci nebo kruté totalitní režimy, se vyžívají v šíření svých nenávistných projevů a jsou přesvědčeni, že mohou mít prospěch ze svých slovních a bohužel často i fyzických výpadů. Podobně jako nacisté chtějí, aby jména lidí jako Gideon Klein byla vymazána z paměti, nebo aby se na ně vzpomínalo jenom jako na oběti. Tato kniha tím, že oslavuje jeho

nádhernou hudbu, jeho fascinující osobnost, jeho schopnost tvořit i v těch nejtěžších podmínkách, zároveň zatracuje a odsuzuje popírače a nacistické dědice. Slova knihy snad pomohou vyzdvihnout vzpomínku a odkaz nejen Gideona, ale všech ostatních zavražděných šesti milionů Židů.

Přerov (1919–31)

RODINA

„Jsem si vzpomněla, jak jsem jako holka, tam u Přerova tekla řeka – Bečva, a my jsme chodily večer s kamarádkami a u tý Bečvy jsme ležely v trávě, kecaly jsme, a potom se setmělo a nebe bylo plný hvězd, a já na ten okamžik nikdy nezapomenu, když jsem se dívala do těch hvězd a najednou, že jsem... No nebylo na tom nic poetickýho. To neznámý, ten vesmír, ten pocit hrůzy, na mě padla taková hrůza, že jsem se dívala na ty hvězdy, co bude, co by mohlo být...”⁵

Eliška Kleinová, pro všechny známé – Líza, ke konci svého života vzpomínala na silný pocit nebo předtuchu nějakého kataklyzmatu. Neměla vůbec žádný důvod se tak cítit, v mnoha ohledech si užívala idylického dětství v milující, byť trochu svérázné rodině, ve stabilní židovské komunitě, která žila v klidu a míru se sebou i s okolím.

V Přerově nyní žije možná méně než deset Židů.⁶ Po 2. světové válce se hrstka přeživších z předválečné komunity vrátila. Nacisti rozkradli všechny cennosti ze synagogy, budova zůstala prázdná, nakonec se z ní stal kostel. Na stěně kostela visí pamětní deska připomínající ztracenou židovskou komunitu města. Ze svitků svaté Tóry tři jako zázrakem přežily a jsou nyní pravidelně používány v synagogách ve Spojeném království a ve Spojených státech.⁷

Židé se v Přerově usazovali od 14. století.⁸ V polovině 19. století začala malá židovská komunita čítající asi šest set členů⁹ procházet občanskou a politickou emancipací. Tento proces probíhal v českých zemích v období 1848–67, kdy rakousko-uherská ústava zaručila rovnoprávnost, byť spíše jen na papíře než v praxi.¹⁰ I tak židovská komunita, která už

Původní přerovská synagoga, nyní pravoslavný kostel sv. Cyrila a Metoděje. • Emanuel Klein před domem v Přerově, fotografoval Gideon asi v roce 1930, nalezeno ve skupině fotografií, které označil Mišpoche, hebrejsky Rodina.

se neomezovala jen na židovskou čtvrť v Přerově, přebudovala starou synagogu, zničenou při požáru v roce 1832.¹¹ Budova byla velmi hezky přestavěna v novorománském slohu vídeňským architektem Jacobem Gartnerem¹², přerovským rodákem. Byla obrazem relativního blahobytu komunity. V roce 1900 komunita čítala už 717 Židů a tvořila víc než 4 % celkového počtu obyvatel Přerova.¹³

Gideonův dědeček z otcovy strany Emanuel zažil tyto pro přerovské Židy osudové změny. Do Přerova přijel v roce 1876.¹⁴ Narodil se v moravském Kyjově v roce 1847. Jeho budoucí manželka Louise¹⁵ byla o dva roky mladší a pocházela z Koryčan na Moravě, kde se manželé zpočátku usadili a kde se v roce 1872 narodil Gideonův otec Jindřich.¹⁶ Mezitím se ve Velkých Karlovicích, přibližně sedmdesát pět kilometrů východně od Přerova, v roce 1889 narodila dcera Hermana a Kateřiny¹⁷ Marmorsteinových, Ilona.¹⁸ Časem se Ilona seznámila s Jindřichem a v roce 1906¹⁹ se vzali. Marmorsteinovi se o dva roky později odstěhovali do Přerova. Tak

se tyto dvě rodiny s velmi odlišnými pohledy na život spojily a staly se váženými členy židovské obce ve městě. Počátkem století byly v Přerově rodiny Kleinových a Marmorsteinových již velmi dobře zavedeny.

Emanuel Klein neměl příliš velké formální vzdělání, ale byl to velmi inteligentní a chytrý podnikatel. Do roku 1890 se mu podařilo koupit nemovitost na Žerotínově náměstí, na hlavním přerovském náměstí, kde žil a úspěšně provozoval hospodu a restauraci.²⁰ Stávající budova byla nakonec zbořena a na jejím místě postavil Emanuel nový elegantní dům s dvojitým průčelím, čtyřmi patry a terakotovou fasádou. Dodnes zaujímá na náměstí významné místo. V rámci komunity byl Emanuel vysoce ceněn, a dokonce měl tu čest být finančním poradcem olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna, který byl sám židovského původu.²¹ V podnikání se mu dařilo a brzy vlastnil palírnu, pronajímal půdu a stal se laickým vůdcem

Gideonovi prarodiče z matčiny strany, Kateřina a Herman Marmorsteinovi (bez data). • Svatební fotografie Ilony a Jindřicha Kleinových, rok 1906.

židovské komunity.²² Herman Marmorstein,²³ původem ze Slovenska, se také stal uznávaným členem přerovské židovské komunity, o čemž svědčí jeho náhrobek, který ho popisuje jako Chover, což je hebrejský výraz označující důležitou osobnost v rámci komunity. Vlastnil obchod s potravinami ve Velkých Karlovicích, který pak převedl do Přerova. Rodina Schultzů, do níž se přizženil, byla sama o sobě přiměřeně bohatá.

Pokud jde o počet Jindřichových sourozenců, archivní záznamy se liší, ale Jindřich byl zřejmě nejstarší z deseti dětí. Když se Kleinovi přestěhovali do Přerova, byly mu čtyři roky.²⁴

Jindřichovi se dostalo vzdělání na městském gymnáziu a potom na zemědělské škole.²⁵ Do manželství vstoupili Jindřich a Ilona finančně zajištěni. Jindřich obchodoval s dobyt看em a dostal věnem velký rodinný dům od Iloniných rodičů ve Velkých Novosadech.²⁶ Když se stěhovali do Přerova, Marmorsteinovi v tomto domě také bydleli. Každá rodina měla svůj vlastní byt. Žily tam i Iloniny dvě sestry, tehdy byly děti. První dítě, František, se Jindřichovi a Iloně narodil 2. září 1908, druhé dítě Edita, 9. října 1909, a třetí Líza, 27. února 1912.

Rodinu postihla tragédie, když v roce 1914 František zemřel na onemocnění dýchacích cest. Po vypuknutí 1. světové války narukoval Jindřich do armády. Padl do ruského zajetí, takže na konci války byl v Rusku. Nevrátil se domů hned, nějaký čas pracoval v továrně na zpracování kůží ve Vasylkivě na Ukrajině. Domů se vrátil až v zimě 1918–19 a zjistil, že během války jeho obchod s dobyt看em a nemovitostmi upadal. Ilona do podnikání velkou chuť neměla. Jindřich měl dojem, že ve Vasylkivě jsou dobré pracovní příležitosti a zvažoval možnost se tam s rodinou přestěhovat. Emanuel, což pro něj bylo charakteristické, si naopak vedl velmi zdatně a vydělával na prodeji krmení pro koně armády usídlené ve městě.

Jindřich se z finančních problémů z války nikdy úplně nevzpamatoval. Scházel mu obchodnický duch jeho otce a také jeho spořivost. Na druhou stranu byl Jindřich milý, nedělal mezi lidmi rozdíly, ke všem se choval stejně a především miloval své děti. Bohužel na rodinu doléhala další zátěž. Jindřich totiž trpěl těžkou epilepsií, a tak se nemohl aktivně výchově svých dětí věnovat. Nepochybně však díky finanční podpoře od Emanuela i od Marmorsteinových patřila rodina až do konce 20. let ke střední třídě a žila relativně pohodlně ve svém prostorném domě, dokonce s nimi bydlela služebná.²⁷

Gideonův starší bratr František, který zemřel v šesti letech. • Gideon jako miminko.

Ilonin blízký vztah k rodičům měl nepochybně vliv i na to, že rodina zůstala v Přerově a neodstěhovala se na Ukrajinu. Po roce, kdy se manželé zase sešli, se jim v jejich velkém domě ve Velkých Novosadech blízko řeky narodil 6. prosince syn Gideon. O jménu pro miminko se dohadovala celá rodina. Asimilace měla za následek, že tradiční hebrejská a židovská jména tak oblíbená mezi Židy v 19. století byla nyní nahrazována jmény českými, a to především po osamostatnění Československa. Ilona však trvala na židovském jméně, ne podle tradičních biblických patriarchů, ale prosadila jméno charismatického bojovníka a hrdiny z Knihy Soudců. Gideon byl hrdina, který přivedl kmeny Izraelitů k vítězství nad Midjánci.

Jelikož Gideonovi prarodiče z maminičiny strany žili v domě Kleinových, chlapce brzy ovlivnily jejich kulturní aktivity, které měli tak rádi. I ve Velkých Karlovicích vedli Herman a Kateřina své děti k hudbě a literatuře. Ilona a její sestry Eliška²⁸ a Reginka²⁹ byly vynikající zpěvačky. Jejich bratr Julius, talentovaný houslista-amatér, a Ilona zpívali v místní synagoze ve sboru. Nejranější Gideonovy vzpomínky byly na rodinný život a hudbu jako její středobod. Herman měl také pěkný hlas, rád zpíval a měl hluboký cit pro hudbu. Nejraději zpíval lidové písničky. Ve Velkých Karlovicích se seznámil s dirigentem Rudolfem Reissigem a skladatelem Vítězslavem Novákem, kteří tam v roce 1896 studovali lidovou hudbu. Novák se později stal významným českým skladatelem.

Dědeček a babička Kleinovi byli jiní. Nebo alespoň Emanuel. Houževnatý byl od útlého věku, protože jako dítě osiřel a do doby, než se mohl sám o sebe postarat, se musel spoléhat na dobročinnost ostatních. V rodině měl postavení patriarchy, byl trochu despota, cílevědomý, nepochybně charismatický, ale na hudbu a umění nazíral pouze pragmaticky z hlediska finančního prospěchu.

Pokud šlo o jazyk, velká většina moravských Židů v roce 1900 používala jako první jazyk němčinu,³⁰ stejně jako Marmorsteinovi. Byli bilingvní, ale mluvili spíše německy než česky. Ilona chodila do německé školy ve Vsetíně. Avšak jak se českým Židům začalo dařit lépe a asimilovali se, a také s všeobecně rostoucím pocitem národního uvědomění v Čechách a na Moravě, začala čeština němčinu vytlačovat. Herman a Kateřina

Fotomontáž rodiny Marmorsteinových s německy psaným nápisem „Naším drahým rodičům k jejich stříbrné svatbě od vděčných dětí 1889–1914“.

Gideonova matka Ilona (bez data). • Gideon ve třech letech. • Pánská eleganc: Jindřich Klein, Gideonův otec (bez data).

mluvili i nadále německy, a to hlavně když nechtěli, aby jim vnoučata rozuměla. Naproti tomu, ačkoliv Emanuelovým prvním jazykem byla němčina,³¹ začal po svém usazení v Přerově mluvit výhradně česky.³² Jindřich se němčině zásadně vyhýbal a vadilo mu, že ji jeho prarodiče používají. Přesto však byla prvním úředním jazykem v říši němčina, a tak není divu, že si do určité míry zachovala postavení dorozumívacího jazyka i po vzniku samostatného Československa, a to především mezi vzdělanějšími Čechy.³³

Striktní dodržování náboženských tradic se u Židů také uvolnilo. Asimilace v Československu³⁴ postupovala ruku v ruce s nově etablovanou liberální demokracií. Typicky se to projevilo u Marmorsteinových. V celém Československu byli ortodoxní Židé nejslabší skupinou v komunitě.³⁵ Ilona zpívala ve Velkých Karlovicích v synagoze ve sboru doprovázeném varhanami, což ukazuje, že rodina byla, pokud šlo o náboženskou disciplínu, shovívavá. V té době existovaly výjimky a ženy směly zpívat ve smíšených sborech. Dnes ortodoxní synagogy zpěv smíšených sborů jako součást pobožnosti nepovolují.³⁶

Kleinovi i Marmorsteinovi dodržovali hlavní židovské svátky a tradice různě striktně. Ačkoliv byl otec Kateřiny Marmorsteinové, Šmuel Schultz,

rabín,³⁷ nejzbožnější z Gideonovy blízké rodiny byla jeho babička z otcovy strany, Louise.³⁸ Louise uměla dobře hebrejsky a určitě byla zbožnější než její manžel Emanuel. Postarala se, aby se Gideon a jeho sourozenci seznámili s židovskými rituály. O šabat připravovala slavnostní pohoštění. Teta Isabela, jedna z Jindřichových sester z Kojetína, byla stejně zbožná jako její maminka. Líza na ní s láskou vzpomíná:

„Teta Isabela byla věřící, měla modré oči, můj tatínek měl taky modré oči, to měli po své mamince, a jen takovou vírou, tak se jim leskly ty oči – ale ona byla takovej nádhernej člověk a pobožná. V neděli odpoledne jezdila do Přerova, tam si s babičkou Kleinovou stouply tváří k východu, pomodlily se a ona zase odjela. To byly krásně pobožný lidi. Nikoho neuzurpovaly a zkrásnělo jim to život. Ani babička, ani teta nikdy nikoho do ničeho nenutily.“³⁹

Gideon a jeho sestry bývali v pátek večer u dědečka a babičky Kleinových na tradiční šabat, aby si užili slavnostní jídlo, zapalování svíček a starodávné písně a modlitby. Staří Kleinovi byli o šabat velmi pohostinní k cizím lidem. „Děti,“ říkala Louise o šabat před jídlem, „teď poděkujeme Bohu, že nám na šabat dovolil pohostit cizího člověka.“ Louisina vřelost a láska zanechávala v dětech Kleinových silný dojem a ovlivnila celý jejich život.

Hlavní židovské svátky slavila rodina Jindřicha a Ilony u Kleinových. Kromě hlavních svátků se ve Velkých Novosadech nábožensky příliš nežilo a ani košer zvyklosti se moc nedodržovaly, s jedinou výjimkou, a sice na Pesach. V souladu s židovskými tradicemi se běžně používané nádobí dalo stranou a po celý týden se používalo zvláštní nádobí určené jen pro Pesach. Také se slavil Seder a jedlo se tradiční sváteční jídlo.⁴⁰ Ačkoliv Jindřich a Ilona nebyli striktně praktikujícími Židy, doma se u nich často diskutovalo o tématu, které čím dál víc zajímalo zejména mladé Židy v období mezi dvěma světovými válkami, a sice o sionismu. Smysl pro národní a náboženskou identitu a oddanost rodiny hudbě a umění spoluvytvářely osobnost Gideona Kleina v dalších letech.

DĚTSTVÍ NA MORAVĚ

Prostorný dům ve Velkých Novosadech proti Farnímu sboru Českobratrské církve evangelické už dávno nestojí, musel uvolnit místo pro sídliště, ale v dobách Gideonova dětství byly rozlehlé pozemky a prostorné venkovní budovy fyzickým zázemím pro jeho hýčkájící, milující, kultivované a v mnoha ohledech vzrušující prostředí. Jeho setkání s hudbou se však neomezovala pouze na vlastní rodinu. Na počátku dvacátého století byl Přerov se svým zemědělským průmyslem uprostřed bohatých, úrodných rovin Moravy a s pozicí významného železničního uzlu důležitým městem, a to jak z hlediska hospodářství, tak i kulturního života. V době Gideonova dětství se v Přerově pěstovala kvalitní hudba. Pro profesionální hudebníky nebo herce nepředstavovala dvacet kilometrů dlouhá cesta z Olomouce žádnou velkou zájžd'ku, takže sem rádi každé pondělí večer přijeli a vystoupili v místním nádherném novorenesančním obecním domě, kde se konaly koncerty, divadelní a dokonce i operní představení. Světoví hudebníci, mezi nimi i samotný Leoš Janáček, působili jen kousek odsud v Brně. V Přerově se objevovali pravidelně, včetně Dvořákova žáka

Dům rodiny Kleinových ve Velkých Novosadech 10, Přerov.

a zároveň hlavního dirigenta České filharmonie Oskara Nedbala, který tady dirigoval Smetanovu operu *Hubička*. Koncertoval zde i další přední dirigent, Zdeněk Chalabala. Ve Smetanově *Daliborovi* tady vystoupila Ema Destinnová, jedna z největších sopranistek svého věku. V Přerově žila zpěvačka Magda Šantrůčková, jedna z Dvořákových dcer, a organizovala tady koncerty. Její matka, vdova po Antonínu Dvořákovi, Anna Dvořáková, navštěvovala Přerov každý rok, stejně jako její zeť, skladatel Josef Suk.⁴¹

Vzhledem k Jindřichově nemoci, a z toho vyplývající neschopnosti se plně věnovat lidem okolo sebe, měli velký vliv na Gideona a jeho sestry prarodiče Marmorsteinovi. Babička Kateřina pomáhala děti vychovávat. Starší členové rodiny pěstovali v mladších úctu ke všem – jak k příbuzným, tak ke služebnictvu. Takový svobodomyšlný přístup se dost lišil od domácnosti Emanuela Kleina, kde byla mezi rodinnými příslušníky a ostatními členy domácnosti hierarchie jasně vymezená. Dědeček Herman ve Velkých Novosadech měl příjemný hlas a podporoval hraní živé hudby. Na židovské svátky často jezdili na návštěvu Gideonovy tety Reginka a Eliška a strýc Julius poté, co odešli z domova. Julius získal hudební vzdělání ve Vídni, ale nakonec se stal veterinářem v Kojetíně. Líza ho při domácích oslavách obvykle doprovázela. Teta Eliška byla skvělá zpěvačka a měla všechny předpoklady k profesionální dráze, ale rodinné okolnosti jí v tom zabránily. Teta Reginka se spíš vyžívala v literatuře, zanícení rodiny sdílela obzvláště pro německou klasiku. Ilona kromě vášně pro zpěv hrála na citeru.⁴² Přestože Jindřich nikdy hudebním aktivitám svých dětí nebránil, sám o hudbě nevěděl nic. Hudebním talentem svých dětí se chlubil před svými potenciálními zákazníky a ke zlosti dětí vyžadoval, aby se před nimi předváděly.

Domácí hudební tvorba se neomezovala jen na rodinné příslušníky. Například v Přerově žila i hudební rodina Slavických. Janáčkův žák Klement Slavický, otec významného českého skladatele stejného jména, založil smyčcové kvarteto, jehož zkušebna byla v domě Kleinových. Oldřich Halma, rodák z Přerova, zpěvák a pozdější sbormistr Pěveckého sdružení moravských učitelů, byl také členem rodinného hudebního kroužku ve Velkých Novosadech. Do domu si však nacházeli cestu nejen hudebníci, ale i herci. Židovská divadelní společnost Habima, která fungovala pod záštitou Moskevského uměleckého divadla a která se později stala izraelským národním divadlem, se v roce 1926 vydala na mezinárodní

Gideon s rodiči a Lízou, asi 1928/29. • Gideon s babičkou Kateřinou a tetou Regínkou v Luhačovicích, 1924.

turné. Během turné zůstal jeden z herců u Kleinů a odvděčoval se svým hostitelům recitací slavné hry Šlojma Anského *Dybbuk*, známého díla z repertoáru⁴³ Habimy, kterou recitoval v jidiš. Později Líza vyprávěla, že i když děti jazyku nerozuměly, takové hluboce působivé události byly nezapomenutelné a nádherné. „Byla to fantastická atmosféra,“ vzpomínala Líza. „Úplně odlišná od atmosféry v bohaté rodině mého otce.“

Gideon byl rozkošné miminko. Stejně jako v dospělosti, i v kojeneckém a batolecím věku lidi přitahoval. Vždy se našel dostatek dobrovolníků ochotných jít s kočárkem na procházku. Nežřídko se při takové příležitosti kolemjdoucí zastavovali a obdivovali to roztomilé miminko s krásnými kukadly. Jak rostl, bylo všem jasné, že je mimořádně inteligentní a zvědavý, a když mu bylo šest let, začal se učit hrát na klavír u velmi váženého, uznávaného a inspirujícího učitele – klavíristy, skladatele a dirigenta Karla Maříka, který také učil Lízu. Mařík, bývalý žák Dvořákův

a ředitel hudební školy v Přerově, měl nemalý podíl na tom, že Přerov získal pověst významného hudebního města.⁴⁴ Líza ho později popsala jako „fantastického učitele“.

Gideon dělal ve hře na klavír⁴⁵ rychlé pokroky a brzy dosáhl perfektní intonace. Byl nadaný ve všech oblastech učení a jako dítě byl nesmírně milý. Měl úžasnou schopnost vstřebávat znalosti a zapamatovat si všechno, co se dozvěděl nebo naučil: od podrobností o fotbalových mužstvech až po plynulé čtení v hebrejštině. K tomu měl zázračnou hudební paměť. Jak rostl, snadno si získával přátele, ačkoliv jeho nesmírný intelekt výsoce předčil intelekt dětí stejně starých jako on. O svém studiu hudby se svými kamarády nemluvil, možná měl pocit, že jeho zájmy v této oblasti se příliš liší od zájmů a koníčků jeho vrstevníků. Přesto se rád věnoval všem činnostem typickým pro chlapce v jeho věku. Rodinné snímky jasně dokazují, že měl mnoho přátel. Zvláště se těšil na rodinné návštěvy doma i návštěvy u příbuzných mimo Přerov, především pak na svého bratrance a současníka z Českých Budějovic Arnošta, nejmladšího syna tety Elišky a strýce Vítězslava Kulky. Jiří Horner, přítel z Přerova, později také uvězněný v Terezíně, vzpomíná, že „byl jedním z nás, hrál s námi fotbal a karty a chodili jsme spolu plavat, nebo jsme se jen tak sešli, abychom si popovídali, co se u nás ve městě děje“.⁴⁶ Podobně láskyplně vzpomíná Gideonův kamarád z dětství Petr Mayer, narozený ve stejném roce:

„Říkali jsme mu Gidoš, kamarád, který byl na nejlepší cestě se stát mimořádným člověkem. Byli jsme často velmi překvapení tím, co Gideon čte. Četl úplně jiné knížky, než byly naše westerny a rodokapsy. Jeho knížky byly pro kluky našeho věku nezvyklé. Povídal nám o Goethovi a Shakespearovi a jiných klasících a my jsme se hrozně divili, když nám z paměti citoval dlouhé pasáže z jejich děl.“⁴⁷

V září 1925 v necelých šesti letech začal Gideon chodit do místní školy. Není žádným překvapením, že podle školních vysvědčení se dobře učil a školní předměty zvládal. Za „chování a píli“ dostával jedničky; psaní, kreslení a celková úprava však už nebyly tak příznivě hodnocené.⁴⁸ Gideonův rukopis ostatně nikdy moc úhledný nebyl.

Doma byla hudba středem všeho dění. Neexistuje sice záznam, že by jako dítě Gideon v Přerově vystupoval na veřejnosti, ale začal si zapisovat

První věta Prelude ze Suite lyrique, 1929, Gideonův nejstarší dochovaný rukopis.

hudební nápady. V listopadu 1929 jako devítiletý dokončil svou první skladbu *Suite lyrique* pro klavír. Pracoval na ní od září a věnoval ji své mamince.⁴⁹ *Suite* má pět krátkých vět: *Prelude*; *Capriccio*; *Epilog*; *Noc*; *Troubadour*. Gideon si zjevně neuvědomil, že epilog patří obvykle na konec skladby, a tak svůj *Epilog* zařadil na třetí místo. Ačkoli rukopis obsahuje některé základní notační nepřesnosti a zápis pro klavír je místy neohrabaný, skladba se postupem času od září do listopadu zlepšuje a projevuje se v ní růst skladatelovy sebedůvěry a přesnosti. Názvy vět mu dovolují si pohrávat s mladistvými nápady, i když hudební jazyk je, jak se dá očekávat, jednoduchý. Aby vykompenzoval chybějící skladatelskou zběhllost, skladba obsahuje přehršel instrukcí ohledně přednesu, zejména v první a čtvrté větě. Nepochybně chtěl, aby interpret pochopil charakter skladby a zahrál ji přesně podle autorova záměru. Na tak mladého skladatele měl dobrou schopnost vyjádřit své hudební nápady na papíře. *Suite lyrique* je v podstatě salónní skladba, možná inspirovaná klavírními dílky, které se tehdy učil. Pravděpodobně to tehdy nebyl jeho jediný skladatelský pokus, ale jde o jediné dochované dílo z jeho dětství v Přerově. Je to také jediné instrumentální dílo, v němž mají věty slovní název. Všechna jeho další nevokální díla patří do oblasti někdy též nazývané termínem absolutní hudba.

O rok dříve vznikla jiná salónní skladba. Nesložil ji Gideon, nýbrž skladatel Klement Slavický a nazval ji *Vendelínkovi* podle zdrobněliny Vendelínek, jak někdy bratrovi říkala Líza. Pod notovou osnovou této roztomilé skladbičky Slavický píše: „Vendelínku – neměl jsem co dělat, tak jsem pro tebe napsal tuto drobnost.“⁵⁰ Jestli tu skladbu měl Gideon sám zahrát, pak byl jako desetiletý dozajista schopný se pustit i do poměrně těžkých klavírních věcí.

Přerov byl a je i přes svůj kulturní život poměrně malý. Tak jak rostla Gideonova hudební zdatnost a s ohledem na jeho vyspělý intelekt, začala mít Líza obavy, že dospělí kolem něj udělají z Gideona přinejlepším jakési maloměstské zázračné dítě a přinejhorším místní raritu. Líza byla jako zdatná klavíristka v roce 1928 přijata na Pražskou konzervatoř ke studiu hry na klavír u renomovaného klavírního pedagoga Jana Heřmana. Měla tedy dost zkušeností a znalostí k tomu, aby posoudila hudební schopnosti svého bratra, a byla si jistá, že pro další rozvoj jeho talentu je potřeba, aby se mu dostalo specializované výuky v hudebním prostředí